ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 2, številka 2-3, april 1999 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA DUNAJSKEGA KROGA

Moritz Schlick

Preobrat filozofije

prevedel Borut Cerkovnik

Citiranje: Moritz Schlick, »Preobrat filozofije«, *Analiza: časopis za kritično misel* 2, št. 2-3 (1998): 61–65.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Moritz Schlick
prevedel Borut Cerkovnik

PREOBRAT FILOZOFIJE[1]

Od časa do časa se pojavi nagradno vprašanje, kakšen napredek je v določeni dobi naredila filozofija. Obdobje običajno na eni strani razmejuje ime kakega velikega misleca, na drugi pa "sedanjost". Zdi se, da bi lahko predpostavili, da je filozofski napredek človeštva do tega misleca precej jasen, da pa smo od tu dalje v dvomu, katere nove dosežke je dodal zadnji čas.

Iz takšnih vprašanj neposredno izhaja nezaupanje do filozofije vsakokrat ravno preteklega časa in zdi se, kakor da bi bila postavljena naloga samo sramežljivo formuliranje vprašanja: Je filozofija v omenjeni dobi naredila *sploh* kakšen napredek? Kajti če bi bili gotovi, da je kaj dosegla, potem bi pač vedeli tudi, v čem ti dosežki so.

Če davno preteklost obravnavamo z manjšo nezaupljivostjo in če njeni filozofiji raje priznamo napredujoči razvoj, potem bi smeli to utemeljevati s tem, da imamo do vsega, kar je že postalo zgodovinsko, več spoštovanja; poleg tega so davni filozofemi izkazali vsaj svojo zgodovinsko učinkovanje, zato jih lahko obravnavamo glede na njihov zgodovinski, namesto da bi za osnovo vzeli njihov stvarni pomen, to pa toliko bolj, kolikor si pogosto dovolimo, da obojega sploh ne ločujemo.

Ravno najboljše glave med misleci pa so redko verovale v neomajne, trajne rezultate filozofiranja prejšnjih časov in celo klasičnih vzorov; to sledi iz tega, ker vsak nov sistem v temelju začenja od začetka, ker vsak mislec išče svoja lastna trdna tla in se noče naslanjati na predhodnike. *Descartes* se (po pravici) docela počuti kot začetek; *Spinoza* verjame, da je z (vnanjo, seveda) vpeljavo matematične forme našel dokončno filozofsko metodo; *Kant* pa je bil prepričan, da je filozofija s smerjo, ki jo je ubral, končno prišla na pot znanosti. Nadaljni primeri so odveč, kajti skoraj vsi veliki misleci so imeli za nujno neko radikalno reformo filozofije in jo tudi sami poskušali izpeljati.

Navedeno značilno usodo filozofije so opisovali in objokovali tako pogosto, da je že trivialno sploh govoriti o tem, in zdi se, da je molčeča skepsa in resignacija edina drža, ki temu položaju ustreza. Nobenega poskusa narediti konec temu kaosu sistemov in preobrniti usodo filozofije ne moremo – zdi se, da nas tako uči izkustvo več kot dveh tisočletij – več jemati resno. Namigovanje na to, da je človek končno razrešil najbolj trdovratne problem, kot je, recimo, Dedalusov, poznavalca ne potolaži, kajti česar se boji, je prav to, da filozofija tega v pristnem smislu nikoli ni "problematizirala".

Na tako pogosto opisovano anarhijo filozofskih mnenj sem si dovolil opozoriti zato, da ne bi bilo nobenega dvoma o tem, da se v polni meri zavedam posledic

[1] Prevedeno po Moritz Schlick, "Die Wende der Philosophie, *Erkentniss*, 1 (1930/31). Ponatis v Hubert Schleicher (ur.), *Logischer Empirismus – der Wiener Kreis*, Wilhelm Fink Verlag, München 1975, str. 12-19.

in pomembnosti prepričanj, ki bi jih rad sedaj izrekel. Prepričan sem namreč, da stojimo sredi povsem dokončnega preobrata filozofije in da smo resnično upravičeni, da imamo jalov prepir sistemov za zaključen. Sedanjost že ima, tako trdim, sredstvo, ki naredi vsak tovrsten prepir načeloma nepotreben; vse je odvisno samo od tega, kako odločno ga bomo uporabili.

Sredstvo je bilo ustvarjeno tako na tiho, da ga večina filozofskih učitelj in pisateljev ni opazila, in tako je nastal položaj, ki ga ne moremo primerjati z nobenim prejšnjim. Da je položaj dejansko edinstven, in preobrat, ki nastopa, dejansko dokončen, lahko uvidimo samo tako, da se seznanimo z novimi potmi in se s stališč, kamor vodijo, ozremo na vsa prizadevanja, ki so veljala za "filozofska".

Te poti izhajajo iz *logike*. Njen začetek je nejasno uvidel *Leibniz*, pomembne poti pa sta v zadnjih desetljetjih odprla *Gottlob Frege* in *Bertrand Russell*, do odločilnega preobrata pa je prvi prodrl *Ludwig Wittgenstein* (v "Logično filozofskem traktatu", 1922).

Kot je znano, so matematiki v zadnjih desetletjih odkrili nove logične metode, sprva za rešitev svojih lastnih problemov, ki se niso dali razrešiti s pomočjo tradicionalnih form logike; potem pa je ta tako nastala logika (glej *Carnapov* članek v tem zvezku) tudi sicer že zdavnaj izkazala svoje prednosti pred starimi formami in jih brez dvoma skoraj popolnoma izpodrinila. Je torej ta logika to veliko sredstvo, o katerem sem govoril, ki bi nam omogočilo, da se načeloma rešimo vseh filozofskih sporov, nam ona nemara ponuja splošne predpise, s kateri bi lahko vsaj načeloma rešili vsa tradicionalna vprašanja filozofije?

Če bi bilo tako, potem skoraj ne bi imel pravice reči, da je ustvarjen popolnoma nov položaj, ker bi s tem dosegli samo nek napredek, ki se razlikuje v stopnji, tako rekoč tehnični napredek, kakor je, recimo, iznajdba bencinskega motorja končno omogočila rešitev problema letenja. Tako zelo pa tudi ne moremo ceniti nove metode: zgolj z izoblikovanjem neke metode ne moremo nikoli narediti nečesa tako načelnega. Zato se za tako velik obrat ne moremo zahvaliti samo njej sami, temveč nečemu povsem drugemu, ki ga je bržkone omogočila in spodbudila, se pa dogaja v neki globlji plasti: to je vpogled v bistvo logičnega samega.

Da je logično v nekem smislu čisto formalno, je bilo zgodaj in pogosto izrečeno; vendarle bistvo čiste forme ni bilo dejansko jasno. Pot k jasnosti izhaja iz dejstva, da je vsako spoznanje nek izraz, neka upodobitev. Izraža namreč dejstva, ki so spoznana v njej, to pa se lahko zgodi na poljubno mnogo načinov, v poljubnih jezikih, s poljubno arbitrarnimi znakovnimi sistemi; vsi ti možni načini upodabljanja morajo, če sicer dejansko izražajo isto spoznanje, ravno zaradi tega imeti nekaj skupnega, to skupno pa je njihova logična forma.

Tako je vsako spoznanje spoznanje samo zaradi svoje forme; z njo prikazuje spoznana stanja stvari, forma sama pa ne more biti spet prikazana; pri spoznanju je vse odvisno samo od nje, vse ostalo je nebistven in naključen material izraza, nič drugače kot črnilo, s katerim zapišemo nek stavek.

Ta preprost uvid ima vseobsežne posledice. Z njim se najprej odpravijo tradicionalni problemi "spoznavne teorije". Na mesto raziskovanj človeških "spoznavnih zmožnosti" stopi, kolikor ne more biti prepuščeno psihologiji, ovedenje o bistvu izraza, upodobitve, t.j. ovedenje o bistvu vsakega možnega "jezika" v najbolj splošnem smislu besede. Vprašanja po "veljavi in mejah spoznanja" odpadejo. Spoznatno je vse, kar se da izraziti, to pa je vse, po čemer lahko smiselno vprašamo. Zato ne obstajajo vprašanja, na katera načeloma ne bi mogli odgovoriti, ne obstajajo načeloma nerešljivi problemi. Kar smo dosedaj imeli za takšna vprašanja, niso prava vprašanja, temveč nesmiselna nizanja besed, ki na zunaj sicer izgledajo kot vprašanja, ker se zdi, da izpolnjujejo običajna pravila slovnice, dejansko pa sestojijo iz praznih glasov, ker kršijo globoka notranja pravila logične sintakse, ki jih je odkrila nova analiza.

Vedno, kadar obstaja nek smiseln problem, lahko tudi vselej nakažemo pot, ki vodi k njegovi rešitvi, kajti pokaže se, da navedba te poti v temelju sovpada s tem, da ta smisel že imamo; kako praktično stopamo po tej poti, pa seveda omejujejo dejanske okoliščine, npr. pomanjkljive človeške zmožnosti. Akt verifikacije, pri katerem se pot rešitve končno konča, je vedno te vrste: je nastop nekega določenega stanja stvari, ki je ugotovljeno z opazovanjem, z neposrednim doživljajem. Na ta način zares tako vsakodnevno kot v vsaki znanosti ugotavljamo resničnost (ali neresničnost) vsake izjave. Ne obstaja torej noben drug preizkus in potrditev resnic kot ta, ki ga dobimo z opazovanjem in izkustveno znanostjo. Vsaka znanost (kolikor s to besedo mislimo vsebino in človeških inštitucij za njeno pridobivanje) je nek sistem spoznanj, t.j. sistem resničnih izkustvenih stavkov; celota znanosti pa je, vključno z izjavami vsakdanjega življenja, sistem spoznanj; izven tega področja ne obstaja še neko področje "filozofskih" resnic, filozofija ni sistem stavkov, ni znanost.

Kaj pa potem je? No, sicer ni znanost, pa je vendar nekaj tako pomembnega in velikega, da si jo nekateri še naprej, tako kot nekoč, dovolijo častiti kot kraljico znanosti; saj ni nikjer napisano, da bi kraljica znanosti tudi sama morala biti znanost. V njej sedaj – to pa je, pozitivno gledano, ta veliki preobrat, ki je danes prisoten – namesto nekega sistema spoznanj prepoznamo sistem *dejanj*; ona je namreč tista dejavnost, s katero ugotavljamo ali odkrivamo *smisel* izjav. Filozofija stavke razjasni, znanost jih verificira. Pri znanosti gre za resničnost izjav, pri filozofiji pa za to, kaj izjave sploh *menijo*. Vsebina, duša in duh znanosti so seveda v tem, kaj je z njenimi stavki konec koncev *menimo*; filozofska dejavnost osmišljanja je zato alfa in omega vsakega znanstvenega spoznanja. To so nekoč že popolnoma pravilno slutili, ko so dejali, da filozofija daje tako temelj kot zaključek znanstvene stavbe; zmotno je bilo samo mnenje, da fundment tvorijo "filozofski stavki" (stavki spoznavne teorije), in da je zgradba tudi okronana s kupolo filozofskih stavkov (imenovanih metafizika).

Zlahka lahko uvidimo, da delo filozofije ni v postavljanju stavkov, da se torej osmislitev izjav ne more zgoditi spet z izjavami. Kajti ko, recimo, pomen mojih besed navajam s pojasnjevalnimi stavki in definicijami, torej s pomočjo novih besed, potem se moramo dalje vprašati po pomenu teh drugih besed in tako naprej. Ta proces ne more iti v neskončnost, vedno se lahko konča samo tako, da

dejansko kažemo na nekaj, torej samo v tem, da pokažemo na to, kar menimo, v dejanjih, ki jih zares izvedemo, torej; samo teh ne moremo več dalje pojasniti in samo ti nadaljnjih pojasnitev ne potrebujejo več; zadnja osmislitev se vselej zgodi z *dejanji*, ta tvorijo filozofsko dejavnost.

Ena najtežjih zmot preteklih časov je bila ta, da so bili prepričani, da lahko pravi smisel in zadnjo vsebino spet formuliramo z izjavami, da jo torej lahko prikažemo v spoznanjih: to je bila zmota "metafizike". Metafiziki so od nekdaj stremeli k nesmiselnemu cilju (*prim*. moj spis "Doživetje, spoznanje, metafizika", Kantstudien, zvezek 31, str. 146), k temu, da bi s spoznanji izrazili vsebino čistih kvalitet ("bistvo" reči), torej to, česar se ne da povedati; o kvalitetah ne moremo ničesar povedati, temveč lahko samo v doživljaju pokažemo na njih, spoznanje pa s tem nima nobene zveze.

Tako metafizika odpade, ne zato, ker bi bila rešitev njene naloge neko podjetje, ki mu človeški razum ni dorasel (kakor je, recimo, menil *Kant*), temveč ker ta naloga sploh ne obstaja. Z odkritjem napačne postavitve vprašanja pa lahko razumemo tudi zgodovino metafizičnih sporov.

Na splošno se mora naše pojmovanje, če je pravilno, tudi historično legitimirati. Pokazati se mora, da je sposobno za spremembo pomena besede filozofija do določene mere tudi izstaviti račun.

To se zdaj tudi zares dogaja. Če je bila v starem veku, in pravzaprav vse do zadnjega časa, filozofija enostavno identična z vsakim čisto teoretičnim znanstvenim raziskovanjem, potem to kaže na to, da se je znanost ravno nahajala v nekem stadiju, v katerem je morala videti svojo glavno nalogo v pojasnitvi lastnih temeljnih pojmov; emancipacija posameznih znanosti od skupne matere filozofije pa izraža to, da je postal smisel določenih temeljnih pojmov jasen do te mere, da lahko z njimi dalje uspešno delamo. Če nadalje npr. etika in estetika ter včasih celo psihologija tudi še sedaj veljajo za filozofske panoge, potem te discipline s tem kažejo, da še ne razpolagajo z zadostno jasnimi temeljnimi pojmi, da so njihova prizadevanja še vedno usmerjena zlasti k *smislu* njihovih stavkov. In končno: če se sredi trdno konsolidirane znanosti nenadoma na katerikoli točki izkaže neka nujnost, da bi na novo razmislili o resničnem pomenu fundamentalnih pojmov in da bi s tem dosegli neko globjo zbistritev smisla, potem ta dosežek takoj čutimo kot nek eminentno filozofski dosežek; vsi se strinjajo s tem, da je bilo npr. *Einsteinovo* dejanje, ki je izhajalo iz analize smisla izjav o času in prostoru, dejansko ravno neko filozofsko dejanje. Tukaj si dovoljujemo še dodati, da je vsak povsem odločilen – tisti, ki tvori epoho – napredek znanosti vedno te vrste, da pomeni neko razbistritev smisla fundamentalnih stavkov in zato uspejo le takšni, ki so nadarjeni za filozofsko dejavnost; to pomeni: veliki raziskovalec je vedno tudi filozof.

Da pogosto nosijo ime filozofija tudi tašne duhovne dejavnosti, ki ne stremijo k čistemu spoznanju, temveč k načinu življenja, prav tako ni težko razumeti, kajti modrec izstopa iz nerazumne množice ravno s tem, da zna jasneje kot drugi pokazati smisel izjav in vprašanj o človeških odnosih, o dejstvih in željah.

Veliki preobrat filozofije pomeni tudi neko dokončno odvrnitev od določenih stranpoti, ki so jih ubirali od druge polovice 19. stoletja dalje in ki so morale pripeljati do neke popolnoma napačne ocene in vrednotenja filozofije: v mislih imam poskuse, da bi zagovarjali njen induktivni značaj in prepričanje, da sestoji iz stavkov, ki imajo zgolj hipotetično vrednost. Misel, da bi za njene stavke terjali samo verjetnost, je bila prejšnjim mislecem tuja; odklanjali so jo kot nekaj, kar ni združljivo z dostojanstvom filozofije. V tem se je izražal nek zdrav instinkt za to, da naj bi filozofija čisto zadnja opora vedenja. Vendar pa moramo sedaj v tej njeni dogmi, ki pravi, da filozofija ponuja brezpogojno resnična apriorna načela, ugledati nek zelo nesrečen izraz tega instinkta, zlasti ker filozofija sploh ne sestoji iz stavkov; toda tudi mi smo prepričani v dostojanstvo filozofije in imamo značaj negotovega in zgolj verjetnega za nezdružljiv z njo, veselimo pa se, da veliki preobrat onemogoča, da bi ji pripisali takšen značaj. Kajti na dejanja osmislitve, ki tvorijo filozofijo, pojma verjetnosti ali negotovosti sploh ne moremo aplicirati. Saj gre za določitve, ki dajejo vsem izjavam njihov smisel kot nekaj kratko malo poslednjega. Bodisi ta smisel *imamo*, potem vemo, kaj s temi izjavami menimo; bodisi ga nimamo, potem imamo pred seboj samo besede brez pomena in sploh ne izjav; ne obstaja ničesar tretjega in o verjetnosti vrednosti ne more biti govora. Tako po velikem preobratu kaže filozofija svoj značaj dokončnosti jasneje kot prej.

19 Samo zaradi tega značaja lahko končamo tudi spor sistemov. Ponavljam, da ga smemo, zaradi nakazanih vpogledov, imeti že danes za načeloma končanega in upam, da naj bi to tudi na straneh tega časopisa v njegovem novem življenjskem obdobju postalo vedno jasneje vidno.

Gotovo se bo še prenekatera zaščitnica spustila v bitko, gotovo bodo mnogi še stoletja blodili po običajnih tirih; filozofski pisci bodo še dolgo razpravljali o navideznih vprašanjih, toda končno ne bo nikogar več, ki jih bo poslušal, sami pa bodo postali takšni kot igralci, ki še nekaj časa ustvarjajo napačen vtis, preden opazijo, da so se gledalci polagoma odplazili. Potem ne bo več treba govoriti o "filozofskih vprašanjih", ker bomo o *vseh* vprašanjih govorili filozofsko, to pomeni: smiselno in jasno.